

ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԶՈՒԼԻԵՏԱ ԷՅՆԱԹՅԱՆ

ԶԱՏԻԿ ԵՎ ԾՌԱԶԱՏԻԿ (3). ԺԷ. ԴԱՐԻ ՏՈՄԱՐԱԳԵՏ ԱՎԻԿԻ «ՍԱԿՍ ԾՌԱԶԱՏԿԻՆ» ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

(Առաջաբան և բնագիր)

Բանալի բառեր՝ հաշվարկներ, կուտակված սխալներ, լուսին, Զատիկ, օրահավասար, երրորդ 532-ամյա զատկական շրջան, Լիմ անապատ:

Հայ առաքելական եկեղեցին առաջնորդվում է նիկիայի տիեզերաժողովի սկզբունքով, որտեղ Անդրեաս տոմարագետի ջանքերով որոշվեց եկեղեցական տոների և հատկապես Քրիստոսի կյանքի հետ կապված կարևորագույն օրերի վերջնական, անփոփոխ հաշվարկը:

Անդրեասի հաստատած կանոնները սկզբում ընդունվել են բոլորի կողմից, հետագայում դրանց հավատարիմ է մնացել միայն Հայոց եկեղեցին: Քրիստոսի հիշատակի ամենամեծ տոների՝ Ս. Ծնունդի և Ս. Հարություն (Զատիկ) տոնակատարության օրերի շուրջ եղել են տարածայնություններ:

Մինչև հինգերորդ դարը բոլոր քրիստոնյաները Ս. Ծնունդը նշում էին հունվարի 6-ին, բայց հետո այլ ազգերն այն սկսեցին տոնել Արևի տոնի օրը՝ դեկտեմբերի 25-ին, իսկ Հայտնությունը կամ Մկրտությունը՝ հունվարի 6-ին:

Հայ եկեղեցու՝ Ս. Ծնունդն ու Ս. Հայտնությունը նույն օրը տոնելու որոշումը առիթ է տվել մյուս եկեղեցիների դժգոհության, «Յոյներու և հայերու միջև Ծննդեան տօնին առթիվ կատաղի վիճաբանություններ տեղի կունենային»¹:

Զատիկի տոնակատարության առիթով հակասությունները ամենամյա չէին, սակայն դարձյալ անհամաձայնություններ էին առաջանում, որոնք ի վերջո, բերում էին լուրջ ընդհարումների:

Տևական պատերազմները, հարևան եկեղեցիների հետ դավանաբանական վեճերը, որոնք սպառնում էին հայ ժողովրդի և եկեղեցու ինքնուրույնությունը, ստիպեցին նրանցից սահմանազատվել նաև եկեղեցական տոների հաշվարկների հարցում:

Մեր նախորդ հոդվածներում նշել ենք, որ ծուղատիկը հաճախակի երևույթ չէր՝ 532 տարիների ընթացքում այն երեք անգամ էր պատահում՝ 95

¹ Հ. Ն. Ակիմեան, Հ. Տէր-Պողոսեան, «Մատենագրական հետազոտություններ», ՀԱ, 1975, № 4-6, էջ 135:

տարի տարբերությամբ, մեկ անգամ՝ 247, երբ հայ և հույն եկեղեցիները Ջատիկը տոնում էին մեկ շաբաթվա տարբերությամբ: Այդ առիթով հակասությունները բերում էին լուրջ ընդհարումներ²:

Այս հարցին տարբեր դարերում անդրադարձել են գրեթե բոլոր հայ նշանավոր մտածողները: Հայտնի է, օրինակ, 1007 թ. ծնագատիկի պատմությունը, երբ հույները զատիկը ապրիլի 13-ին տոնելու փոխարեն տոնեցին այն ապրիլի 6-ին. «Յաւուր մեծ Ջատիկն մոլորեալ եղեն ի կատարելոյ զսուրբ Յարութեան օրն Ջատիկին... և ածին նոքա զլրումն Ջատիկին ի կիրակէն ի շաբաթն, և զկնի աւուր մի Ջատիկ արարին, զոր պարտ էր զկնի ութ աւուրն կատարել... Եւ եղև սուգ մեծ ի վերայ եկեղեցւոյն... և ոչ վառեցաւ լոյս կանթեղացն ի սուրբ գերեզմանն»³: Արդյունքում անհավատները «կոտորեցին սրով զամենայն քրիստոնեայսն՝ հոգիք իբրև տաան հազար: Եւ լցաւ սուրբ Գերեզմանն Քրիստոսի արեամբ աղօթաւորացն, և դեռ մինչև ցայսօր կան ոսկերք նոցա ի յայրին անդ»⁴:

Բացի սպանություններից՝ այլազգիները նաև կործանեցին եկեղեցին, «զսպասս և զգանձս նորին առնուլ զաւարի»⁵:

Ծնագատիկների մասին տեղեկությունները կարևոր աղբյուր են հայ եկեղեցու պատմության համար, քանի որ Ջատիկի հետ են կապված մյուս շարժական տոները:

«Ինչպես Հրէից, նմանապէս ամէն քրիստոնէից տոմարներուն մէջ զատկական հաշիւը ամենահարկաւոր գիտնալուն բան մըն է... Քրիստոնեայք ալ Ջատիկը կը տօնեն, չէ թէ Իսրայելացւոց Ջատիկն յիշատակը պահելու համար, հապա Քրիստոսի Տեառն մերոյ փառաւորեալ յարութեանը յիշատակ... անոր համար քրիստոնէից մէջ ալ Ջատիկը ամէն տօներէն մէծ կը սեպուի, և տարւոյն ուրիշ ամէն շարժական տօները Ջատկէն կախուած են», կարդում ենք 1845 թ. «Բազմավէպ»-ի մի անստորագիր հոդվածում⁶:

Սույն հոդվածում ներկայացնում ենք երրորդ 532-ամյա զատկական շրջանի ծնագատիկների պատմությունը:

ԺԶ. դարից Հայաստանը գտնվում էր երկու հզոր տերությունների՝ Օսմանյան Թուրքիայի և Սեֆյան Իրանի տիրապետության տակ: Երկու տերություն-

² Զ. Էյնաթյան, «Եկեղեցական տոների շուրջ Հայոց և հարևան եկեղեցիների միջև հակասությունների մասին: Ջատիկ և ծնագատիկ», *Էջմիածին*, 2017, № 4, էջ 122-134, Զ. Էյնաթյան, «Ջատիկ և ծնագատիկ (2): Հայոց երկրորդ ՇԼԲ-ի՝ 1102, 1197, 1292 և 1539 թթ. ծնագատիկները», *ԲՄ*, № 24, 2017, էջ 261-284:

³ Պատմություն Մատթեոսի Ուռհայեցւոյ, Երուսաղէմ, 1869, էջ 51-53:

⁴ Նույն տեղում, էջ 53:

⁵ Ա. Տէր Յովհաննիսեան, Ժամանակագրական պատմութիւն Ս. Երուսաղէմի, Երուսաղէմ, 1890, էջ 122:

⁶ «Ջատկական հաշիւներուն վրայ տեղեկութիւն», *Բազմավէպ*, 1845, էջ 97:

ների համանման նպատակները անխուսափելի էին դարձնում բախումը նրանց միջև: ԺԶ. դարի ընթացքում և ժԷ. դարի սկզբին նրանց միջև ընդմիջումներով արյունահեղ պատերազմներ էին մղվում:

Ազգային ինքնությունը պահպանելու ժողովրդի անհաղթահարելի ճիգերի մասին բնորոշ է հետևյալ պատմությունը. պարսից Շահ Աբասը Ագուլիս կատարած այցի ժամանակ Անդրեաս քահանային մեծ պարգևների փոխարեն հավատափոխ լինելու առաջարկ է անում: Վերջինս հրաժարվում է և դաժան մահապատժի ենթարկվում՝ «քաջ նահատակն և ճշմարիտ քահանայն Անդրեաս հաստատուն հաւատով կայր ի վերայ անշարժ հիման հաւատոյս քրիստոնեութեան»⁷:

ԺԷ. դարի իրադարձությունները ամենայն մանրամասնությամբ պահպանվել են դեպքերի ականատես Առաքել Դավրիժեցու «Գիրք պատմութեանց»-ում, որն իր ժամանակի Հայաստանի մշակույթի, գիտության և կրթության պատմության կարևոր սկզբնաղբյուր է: Կործանարար իրադարձությունների հետևանքով Հայաստանը քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային խոր ճգնաժամ էր ապրում, եկեղեցիները «բազմաժամանակեայ փակեալ դրամբք խաւար և անլոյս, լռեալ ի պաշտամանց և ի պատարագաց, աւերեալ և խախտեալ շինուածք նոցա, տանիք և որմունք իբրեւ զանտէր և այլի ի փեսայէն և օտարացեալ յորդոց, նստեալ թախծեալ հոգւով և անմխիթար լայր ընդ երեսս մարդոյ»⁸:

ԺԷ. դարի սկզբին իրավիճակի կործանարար հետևանքների դեմն առնելու նպատակով որոշ հայրենանվեր գործիչներ փորձում էին վանքերին կից բարձրագույն տիպի դպրոցների երբեմնի մակարդակը վերականգնել՝ անապատական կենցաղ վարելով և մտավոր աշխատանք կատարելով: Պատմիչը հպարտությամբ և հիացմունքով է խոսում գիտնական վարդապետների անօրինակ սխրանքի մասին, որոնց մտահոգության առարկաներն էին Հայաստանում մոռացության մատնված «արտաքին» գիտությունները՝ հին հույն հեղինակների ստեղծագործությունները:

Հայաստանի ուսումնական կյանքի խոշոր գործիչ և ապագա կաթողիկոս Մովսես Տաթևացու հետատես խորհրդով, երուսաղէմից Սարգիս եպիսկոպոսն ու Կիրակոս Պոնտացի քահանան գալիս են Սյունիք և Տաթևի վանքի մերձակա մի վայրում նոր միաբանություն հիմնում: Աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ արտաքին աշխարհից մեկուսացած այդ «Մեծ» անապատում կային դեռևս բանիմաց վարժապետներ, որոնք պահել էին հին դպրոցների ավանդները:

⁷ Առափել Դավրիժեցի, Գիրք պատմութեանց, աշխատասիրությամբ Լ. Խանլարյանի, Երևան, 1990, էջ 289:

⁸ Նույն տեղում, էջ 242:

1615 թ. այստեղ է գալիս նաև ինքը՝ Մովսես Տաթևացին, և դպրոցը վերածվում է ուսման նշանավոր կենտրոնի: Առաքել Դավրիժեցին սիրով ու ջերմությամբ է խոսում այդ կաթողիկոսի (1629-1632 թթ.) մասին, որը մեծ ջանք էր ներդրել հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքի վերածնունդում ու հետագա զարգացման գործում:

Իսկ երուսաղեմից հրավիրված երկու նվիրյալների մասին ասվում է. «Քանզի իբրեւ զմայրն Սիօն, գորմէ ասէ մարգարէն Եսայի, թէ ի Սիօնէ ելցին օրէնք, եւ բան Տեառն՝ յերուսաղեմէ, սոքա երկոքին արքս եղեն սկիզբն անապատիս, եւ անապատս եղեւ մայր եւ ծնող ամենայն անապատաց եւ առիթ լուսաւորութեան ազգիս Հայոց»⁹:

Անապատի գործունեության արդյունքները ճշուղավորվում ու ծավալվում էին ոչ միայն մերձակա (Երևան, Հովհաննավանք, Էջմիածին, Սևան), այլև ավելի հեռու գավառներում: Դրանցից էր Վանա լճի ամենամեծ կղզին՝ Լիմը: Ըստ ավանդության՝ Լիմ անապատի հիմնադիրն է եղել Գրիգոր Լուսավորիչը, «սակայն իրականին անոր գործունեութենէն տարիներ ու դարեր վերջ եղած պիտի ըլլայ Լիմի հիմնարկութիւնը»¹⁰,— գրում է Հ. Ոսկանը: 1310 թ. հիշատակություններից մեկում Զաքարիա կաթողիկոսը համարվում է Լիմի Սուրբ Գևորգ եկեղեցու հիմնադիրը, մեկ ուրիշում՝ վերանորոգողը¹¹:

Լիմի Ժէ. դարի վերականգնումը և ուսումնական կյանքի աշխուժացումը կապվում է Ներսես Մոկացու (Բեղլու) անվան հետ. «Նա նոր կյանք է տալիս Լիմին»¹²: Մոկացին Մեծ անապատի ուսուցիչներից էր, «արտաքին» գիտություններ էր դասավանդում: 1622 թ. նա մեկնում է Լիմ և այնտեղ նոր դպրոց հիմնում: Սկիզբ է դրվում գիտամշակութային ապագա ծավալուն գործունեության՝ թեպետ դանդաղ, բայց անխափան առաջընթացին: «Ի կղզին Լիմայ, ի մէջ ծովուն ժողովեցան... բազմութիւնք եղբարց, և եղև անապատ հաստատուն ամենայն կարգօք և կրօնիւք միակեցութեան վարուց, և ինքն Ներսէս վարդապետն անդէն կացեալ կրօնաւորական ժուժկալութեամբ, կատարեաց զընթացս իւր առաքինի վարուք»¹³: Պատահական չէ, որ հայ փիլիսոփայական մտքի պատմության ուսումնասիրողները Ժէ. դարի նոր աշխարհայեցողության կրողների շարքում հիշատակում են նաև Ներսես Մոկացուն¹⁴:

⁹ Նույն տեղում, էջ 218:

¹⁰ Հ. Հ. Ոսկեան, Վասպուրական-Վանի վանքերը, Վիեննա, 1940, էջ 19:

¹¹ Հ. Հ. Ոսկեան, նշվ. աշխ., էջ 8: Խոսքը Աղթամարի կաթողիկոս Տ. Զաքարիա Սեֆեդիյանի մասին է (1296-1336 թթ.), տե՛ս Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, հ. Գ, Էջմիածին, 2002, էջ 60:

¹² Հ. Հ. Ոսկեան, նշվ. աշխ., էջ 19:

¹³ Առաքել Դավրիժեցի, նշվ. աշխ., էջ 218:

¹⁴ Հ. Միքոյան, XVII դարի հայ փիլիսոփայական մտքի քննական վերլուծություն, Երևան, 1983, էջ 65:

Դեռ «Մեծ անապատում» Մոկացին դասավանդում էր, և թեև սկզբում շատերն էին հավաքվում նրա շուրջ, բայց կարճ ժամանակ անց հեռանում էին: Սակայն աշակերտներից մեկը՝ Մելիքսեթ Վժանեցին, միշտ նրա կողքին էր և նրա հետ էլ մեկնեց Լիմ: Այստեղ նույնպես սկզբում ներսեսի շուրջ հավաքված սաները, չգիմանալով դժվարություններին, ձանձրանում և ետ էին կանգնում արտաքին գրքեր կարդալուց:

Իսկ Մելիքսեթը երկար տարիներ Մոկացու ղեկավարությամբ զբաղվեց արտաքին գիտություններով. «Տէր Մելիքսեթ ոչ եթող արտաքին գիրքն... անդադար տքնութեամբ զցայգ և զցերեկ ընթեռնոյր և մտածէր և բերեալ առ ներսես վարդապետն ցուցանէր... քանզի գիտութեան ամենայն արտաքին գրոց անտարակոյս ի վերայ հասեալ գիտող եղև Սահմանացն, Պորփիրին, Ստորոգութեան, Պերիարմենիասին, Աշխարհացն, Առաքինութեան, Վերլուծականին¹⁵», — հայտնում է Առաքել Դավրիժեցին:

Մելիքսեթը տեղյակ էր նաև տոմարական հարցերին. «Այլ և զամենայն ազգաց տօմարն՝ որոց պատճէն գրեալ կայ ի միջի մերում, քաջ և անտարակոյս եհաս ամենայնի, գիտելով զսկիզբն և զպատճառն և զամենայն հետեմունս նոցա¹⁶»:

Սկզբում նպատակը ոչ թե աշխարհիկ նոր գիտության և գրականության հիմնադրումն էր, այլ նախորդ ժամանակաշրջանում ստեղծված, բայց տեղական պատերազմների ընթացքում մոռացության տրված գիտելիքների վերականգնումը: Հավաքվում և ուսումնասիրվում էին հայկական հին ձեռագրերը, ընդօրինակվում և տարածվում նորերը:

Մաշտոցի անվան Մատենադարանում այժմ պահվում է Լիմում գրված չորս տասնյակից ավելի ձեռագիր, որոնց կեսը ժԹ. դարից են (օրինակ՝ ՄՄ 5035, ՄՄ 5375, ՄՄ 6407):

Կա ժԴ. դարի մեկ ձեռագիր՝ ՄՄ 192 (գրված 1375 թ.), «Մասունք Աստուածաշնչի»:

ԺԵ. դարի հինգ ձեռագրերն են ՄՄ 4472, ՄՄ 4624, ՄՄ 4979, ՄՄ 6509, ՄՄ 6570 «Աւետարան», «Յայսմատուրք», «Մաշտոց»:

ԺԶ. դարի յոթ ձեռագրերն են ՄՄ 945, ՄՄ 1613, ՄՄ 3353, ՄՄ 5011, ՄՄ 5346, ՄՄ 5976, ՄՄ 6043, որոնք պարունակում են «Աւետարան», «Մաշտոց», «Գանձարան», «Շարակնոց», որոշ հատվածներ Պլատոնից:

ԺԷ. դարի ձեռագրեր են՝ ՄՄ 45, ՄՄ 2079, ՄՄ 3069, ՄՄ 3697, ՄՄ 4693, ՄՄ 4836, ՄՄ 5049, ՄՄ 5128, ՄՄ 5389, ՄՄ 5637, ՄՄ 6753, ՄՄ 10697:

¹⁵ Առաքել Դավրիժեցի, նշվ. աշխ., էջ 315:

¹⁶ Նույն տեղում:

Դրանցում Աստվածաշնչի, Հայսմավուրքի կողքին գտնում ենք Մովսես Խորենացու, Գրիգոր Նյուսացու, Գրիգոր Նարեկացու, Գրիգոր Մագիստրոսի, Գրիգոր Տաթևացու երկերը: Այդ շարքում են նաև «Խրատ տոմարի», «Պատճեն տոմարի», ինչպես նաև Սամվել Անեցու, Վանական վարդապետի, Հակոբ Ղրիմեցու աշխատությունները:

ԺԸ. դարի ձեռագրերից են ՄՄ 1834, ՄՄ 1842, ՄՄ 1866, ՄՄ 2009, ՄՄ 5620, ՄՄ 5747, ՄՄ 7183, որոնցից մի քանիսը հատվածներ են պարունակում Արիստոտելի հայերեն թարգմանություններից:

Ներսեսի նախաձեռնությամբ, կրոնական բովանդակության ձեռագրերի հետ մեկտեղ, բազմացվում էին «արտաքին գիտություններին» նվիրված գրքեր, իմաստասիրական բնագրեր, հարցուպատասխանի եղանակով շարադրված մեկնողական գործեր:

Ներսես Մոկացուց վարդապետական գավազան ստանալուց հետո Մելիքսեթը գալիս է Էջմիածին, սկզբում արժանանում է սառը վերաբերմունքի, իսկ ավելի ուշ նրա շուրջն են հավաքվում մի խումբ աշակերտներ, նրանից գիտելիքներ ստանում: Մելիքսեթը նրանց դասավանդում է փիլիսոփայություն, բնագիտություն, տոմարագիտություն:

Հայոց տոմարը անաղարտ պահելու խնդիրը անհրաժեշտ էր եկեղեցու ինքնուրույնությունը պաշտպանելու համար: Պետք էր վերականգնել նրա հետ կապված և բոլորից տարբեր յուրահատուկ հաշվարկները, պատրաստել տոմարագետներ, որոնց շնորհիվ կշարունակեին եկեղեցական տոները հաշվել դեռևս է. դարից սկիզբ առած ուրույն համակարգով:

Պետք էր անփոփոխ պահել Անաստաս կաթողիկոսի հոգածությամբ և հանձնարարությամբ Անանիա Շիրակացու ստեղծած տոմարը «ըստ այլոց ազգաց... յօրինել, զի միշտ անշարժ լինիցին տօնք տարեկանաց կամ յեղափոխ եղանակք ժամանակաց... զի բարեձևագունից ոմանց և զմերս, կշռադատեալ մի կարօտասցուք գալ ի զուգաւորութիւն հռովմայեցւոց»¹⁷:

ԺԷ. դարի սկզբնաղբյուրները վկայում են, որ քսանական թվականների վերջերին ուժեղացել էր կաթողիկ միսիոներների՝ հայաձուլմանն ուղղված գործունեությունը: Լվովում կաթողիկ միսիոներների և Էջմիածնի նվիրականների հանդիպման ժամանակ կազմակերպված հրապարակային բանավեճում հայերը պարտություն կրեցին: «Հենց այս միջադեպն էլ շրջադարձային կետ հանդիսացավ ԺԷ. դարի հայ փիլիսոփայական ու գիտական մտքի զարգացման գործում... Հայ մտավորականները խորապես հասկացան, որ առանց գիտական-

¹⁷ Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցւոյ Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրութեամբ Գ. Տէր-Վարդանեանի, ՄՀ հ. ԺԱ, Անթիլիաս, 2010, էջ 414:

փրկիսփայական անհրաժեշտ պատրաստականության իրենք անգոր կլինեն պաշտպանելու սեփական ժողովրդի ինքնուրույնության իրավունքը»¹⁸:

Երկրորդ ՇԼԲ-ի վերջին ծնազատիկից՝ 1539 թ.-ից 95 տարի անց՝ 1634 թ. պատահեց հաջորդ ծնազատիկը: Այդ ծնազատիկի պատմությունը կապված է Ավիկ տոմարագետի անվան հետ:

Ժէ. դարի տոմարագետ Ավիկի մասին քիչ բան է հայտնի, իսկ նրա ծնազատիկին նվիրված մեկնությունը մինչ այժմ հաստիկ ուշադրություն չի արժանացել:

Բ. Թումանյանը ՄՄ 2762 ձեռագիրն ուսումնասիրելիս հանդիպել է այդ աշխատանքին և գրել. «Տոմարական բավական հետաքրքրական տեքստ, գրված Ավիկի կողմից, ուր մանրամասն հաշվումներով ցույց են տրվում հայկական տոմարով զատական հաշվումներում կատարված սխալները: Տեքստից երևում է, որ Ավիկը բավականին հմուտ տոմարագետ է և քաջ ծանոթ ինչպես հայկական, այնպես էլ մյուս՝ մասնավորապես հռոմեական տոմարին»¹⁹:

Հ. Անասյանը ՄՄ 1971, ՄՄ 2018 և ՄՄ 7104 ձեռագրերում նկատելով այդ աշխատանքը, Ավիկի մասին գրել է. «Ժէ. դարի հայ տոմարագետ-հեղինակ, որից մեզ հասել է մի փոքրիկ երկ ծնազատիկի մասին»²⁰:

Մեր որոնումների արդյունքում չորս ձեռագրին ավելացավ ևս մեկը՝ ՄՄ 2180:

1627-1646 թթ. Լիմի առաջնորդությունը վարում էր Ստեփանոս Շատախցին: Պահպանվել է նրա մի արձանագրություն՝ «կարևոր անուններն այն անձինքներու, որոնք ներսեսի և իւր օրով Լիմի մէջ կը ծաղկէին»²¹: Երեք տասնյակ անունների թվում կա երկու Ավետ և մեկ տեր Ավետիս: Այն, որ Լիմում հավաքվել էին մի քանի տասնյակ միաբաններ, գրում է նաև Ավիկը. «Գրեցաւ տամարագիրքս ի ծովապատ անապատս Լիմ հորջորջեալ, Թուականիս Հայոց ՌՁԱ. (1081= 1632) ամին... վերականգնեամբ Ստեփանոս վարդապետին և միաբանութեամբ Հ. (70) եղբարցս, որ աստ կան հաւաքել ի հաճոյս Աստուծոյ» (ՄՄ 1971, թ. 118բ):

Իր երկը գրելով հերթական ծնազատիկից տարիներ առաջ, Ավիկ տոմարագետը փորձել է կասեցնել հնարավոր խառնաշփոթը՝ նաև հետագայում սխալներից խուսափելու նպատակով:

Ծնազատիկի հետ կապված տարածայնությունները մեր եկեղեցու համար հավասարազոր էին Քաղկեդոնի հետ կապված սկզբունքային դիրքորոշմանը.

¹⁸ Հ. Միրզոյան, նշվ. աշխ., էջ 134:

¹⁹ Բ. Թումանյան, Հայ աստղագիտության պատմություն, գ. 1, Երևան, 1964, էջ 325:

²⁰ Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, հ. Բ, Երևան, 1976, էջ 1029:

²¹ Հ. Հ. Ոսկեան, նշվ. աշխ., էջ 23-24:

«Մեք ի միւս կիրակէն տամք և գերծանիմք ի նզովից, զի հայք ոչ ընկալան զթիւր օրինակն, որպէս և ոչ զժողովն Քաղկեդոնի», — գրում է Կիրակոս Գանձակեցին²²:

Երրորդ 532-ամյա զատկական շրջանի առաջին՝ 1634 թ. ծնագատկի մասին Մ. Օրմանյանը գրում է. «Ծնագատիկները սկսած էին ընդհանրապէս դիտողութեան տեղի չտալ... Բայց կը պահէին իրենց նշանակութիւնը երուսաղէմի մէջ լուսահանութեան պարագային պատճառով, իբր զի ճրագալոյցի հրաշալի լոյսը մէկ կամ միւս ազգին զատիկը պիտի նուիրագործէր: Կարծես թէ այս անգամ ուրիշ անգամներէ աւելի կարեւորութիւն ստացած էր խնդիրը, եւ կանուխէն սկսած էին փոխադարձ սպառնալիքներ իրարու զատիկները խափանելու»²³:

Երուսաղէմի պատրիարք Գրիգոր Մոկացին մինչ զատիկի օրը «փոյթ կալաւ որսալ զսիրտս յունաց... քանզի լուեալ էր ի պատմութեանց, թէ յամենայն խոտորմունս տօնի զատկին մեծամեծ վրդովմունք լինէին անդ մինչև ցհեղումն արեան»²⁴:

Հուլները լուր ուղարկեցին Գրիգոր պատրիարքին, թե կպատժեն հայերին, եթե նրանք չհամաձայնեն տոնել զատիկը իրենց հետ միասին: Պատրիարքը ստիպված դիմեց քաղաքապետին, քաղաքի դատավորին և մյուս մեծամեծերին և «յայտնի եցոյց նոցա, թէ յոչ զսպիլ յունաց՝ խռովութիւնք մեծամեծք ծագին ի քաղաքի»²⁵:

Այս մասին մանրամասն գրում է Մ. Չամչանցը. «Պատահեցաւ ի սմին ժամանակի՝ ի թուին Հայոց ՌՁԳ. (1083=1634), յերկրորդ ամի Փիլիպպոս կաթողիկոսի, խոտորումն զատկի՝ ի մէջ յունաց և հայոց, որ ծնագատիկն կոչի... Եւ էր յայնժամ պատրիարք երուսաղէմի Գրիգոր Մոկացի... սա յառաջ քան զհասանել տօնի զատկին փոյթ կալաւ որսալ զսիրտս յունաց»²⁶:

Գրիգոր պատրիարքը ստիպված հուլների սպառնալիքների մասին հայտնում է քաղաքապետին, քաղաքի դատավորին, որ եթե չզսպեն հուլներին, քաղաքում մեծ խռովութիւն կլինի: Այս կերպ զատկի տոնակատարութիւնը ավարտվում է առանց պատահարների:

Տոմարն անսխալ պահելու համար յուրաքանչյուր տարի ուշադրութիւն էր դարձվում գարնանային օրահաշիւարից հետո առաջին լիալուսնի՝ Ավագ լրման օրը ճշտելուն. «Վասն հարկի Աւագ լրմանն հաշուելու, զի յառաջ խաղացուցեալ զնա, արտաքս հանցեն քան զհասարակածն, զի մի գուցէ անկանիցի

²² Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրությամբ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 44:

²³ Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, հ. 2, Երևան, 2001, էջ 2828:

²⁴ Մ. Չամչեանց, Հայոց պատմութիւն, հ. Գ, Ե., 1984, էջ 615:

²⁵ Նույն տեղում:

²⁶ Մ. Չամչեանց, նշվ. աշխ., էջ 615:

Աւագ լրումն ի ներքոյ հասարակածին և առնիցէ զմին տարին Բ. (2) Զատիկ»²⁷:

Այդ պատճառով, եկեղեցական հայրերը աշխատում էին տոմարագետների հետ մեկտեղ մեծ ճշգրտութեամբ կատարել զատկական հաշվարկը, քանի որ սխալի դեպքում «գհոյլս իմաստասիրաց հակառակասիրացն ճշտութեան ծաղր տայ առնել, զի տգէտ և յիմար երեցուցանէ ոչ կարել առնել տարորոշումն սկզբան տարւոյն և վախճանին, զոր յայտնապէս սահմանեաց Աստուած յամենայն Զատիկս, զի ի մին տարին Բ. (2) Զատիկ բերէ և զգալ տարւոյն Զատիկն խափանէ»²⁸: Մեր մեկնություններում բացատրությունը տրվում էր եբրայական ամիսների համար, ըստ որի՝ եթե Ավագ լրումը լինի Ավելյաց 4 = Մարտի 20-ին, և այդ օրը շաբաթ լինի, ապա Զատիկը կլինի հաջորդ օրը՝ Ավելյաց 5 = Մարտի 21-ին:

Տոմարագետները բացատրում էին, որ «տարի» ասելով պետք է հասկանալ երկու բան՝ իսկական և «ըստ» պատահման: Առաջինը սկսվում է գարնանային օրահավասարի օրից, իսկ մյուսը մարդիկ են ստեղծել: «Զի ազգ և ազինք ի յորում եղանակի տարւոյն ըստ հաճութեան և ըստ պատահման որ եդին իւրեանց թուական, զօրն զայն, յորում եդին զթուական, սկիզբն տարւոյ եդն նոցա և նոր տարի անուանեցին զայն»²⁹:

Մ. Թ. Զ. դարի կեսում Ալեքսանդրյան եկեղեցին որոշել էր յուրաքանչյուր տարվա բոլոր ամիսների նորալուսնի և լիալուսնի օրերը, այսինքն՝ կազմվել էին 19-ամյակի «մշտական օրացույցներ»: Այդ աղյուսակները, որոնք միջնադարում մեծ արժեք ունեին, այժմ որևէ կարևորություն չունեն³⁰:

Բանն այն է, որ հուլյան տարին մեծ է տրոպիկական տարուց 11 ր 14 վրկ, որի հետևանքով 128 տարում հավաքվում է 1 օրվա տարբերություն: ԺԶ. դարի վերջում գարնանային օրահավասարը համընկնում էր ոչ թե Մարտի 21-ի, այլ նույն ամսի 11-ի հետ: Հայտնի է, որ սխալն ուղղվեց 1582 թ. Գրիգոր ԺԳ. պապի հրամանով: Օրերի հաշվարկը առաջ շարժվեց 10 նիշով:

Սխալը չկրկնելու համար որոշվեց 400 տարում հաշվարկից հանել 3 օր: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր 400 տարում 100 նահանջ տարիների փոխարեն պետք է հաշվել 97: Նահանջների հաշվարկից դուրս թողնվեցին 2 զրոյով ավարտվող տարիները, որոնք 4-ի չեն բաժանում: Այդպիսիք էին 1700, 1800, 1900 թվականները: Արդյունքում հին ու նոր տոմարների տարբերությունը ԺԸ. դարում 11 օր էր, ԺԹ.-ում 12, Ի.-ում 13: ԻԱ. դարում 13 օրվա տարբերությունը պահ-

²⁷ ՄՄ 74, էջ 354բ, ՄՄ 2017, էջ 49բ:

²⁸ ՄՄ 74, էջ 357ա, ՄՄ 2017, էջ 52ա:

²⁹ ՄՄ 74, էջ 357բ, ՄՄ 2017, էջ 52բ:

³⁰ М. Идельсон, *История календаря*, Ленинград, 1925, с. 84.

պանվում է, քանի որ 2000 թվականը բաժանվում է 400-ի, համարվում է նահանջ: Մինչ աշխարհի տարբեր կաթոլիկական երկրներ ժէ-ժԹ. դդ. անցան Գրիգորյան (նոր) տոմարին, Ռուսաստանում այն ընդունեցին Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո. 1918 թ. հունվարի 31-ից հետո որոշվեց հաշվել ոչ թե փետրվարի 1, այլ 14: Իսկ մինչ այդ շատ երկրներում շարունակում էին առաջնորդվել հուլյան տոմարով:

Մեր ձեռագրերում պահպանված 532-ամյա զատկացանկերը կազմված են 28 առանձին 19-ամյակներով, որոնք տեղավորված են առանձին էջերի վրա: Մինչդեռ Աշոտ Աբրահամյանի թե՛ «Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը» և թե՛ «Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրությունը» գրքերում³¹ տարիները դասավորված են կամայական ձևով: Իսկ մենք «Պատճեն տոմարի» գրքում 532-ամյա զատկացանկի տարիները դասավորել ենք ըստ ՄՄ 1999 ձեռագրի՝ առանձին 19-ամյակներով³², և որոշ տարիների համար հատուկ նշումներով: Այդ նշումները հիշեցնում են 532-ամյակի կոնկրետ 113, 208, 455-րդ տարիների ծագատիկների մասին³³: Ուշագրի ընթերցողը կնկատի, որ այդ տարիներին Լուսնի ավագ լրումը եղել է ապրիլի 6-ին, Զատիկը՝ մեկ շաբաթ անց՝ ապրիլի 13-ին³⁴:

Ավիկը, անդրադառնալով հայոց տոմարի առանձնահատկություններին, զգուշացնում է, որ ժամանակի ընթացում սխալներ են կուտակվել: 1003 թ., երբ նավասարդի սկիզբը համընկավ գարնանային օրահավասարի՝ Մարտի 20-ի հետ, նրանց համապատասխանությունը խախտվեց, «մինչ ի յայս ամս խիստ ուղիղ էր հայոց տոմար» (ՄՄ 7104, թ. 213ա):

Հայտնի է, որ նավասարդի 1-ի հանդիպումը Մարտի 20-ի հետ խառնաշփոթի պատճառ է դարձել տոմարական հաշվումների մեջ: Դրա հետևանքով

³¹ Ա. Աբրահամյան, *Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը*, Երևան, 1944, *Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրությունը*, Երևան, 1956:

³² Պատճեն տոմարի (է-ժե դդ.), աշխատասիրութեամբ Ջ. Էյնաթյանի, աշխատակցությամբ և խմբագրութեամբ Գ. Տէր-Վարդանեանի, Երևան, 2002, էջ 220-247:

³³ Նույն տեղում, էջ 225, 231, 243:

³⁴ *Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը*, էջ 268, 270, 280: *Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրությունը*, էջ 193, 194, 199: Ինչպես երևում է հրատարակված ՇԼԲ-ից, 18-րդ տարվա համար նշում չկա: Երկրորդ ՇԼԲ-ի 18-րդ տարին 1084+18=1102 թ. է, երբ Հովհաննես Սարկավազը դեռ կենդանի էր, դրան տեղյակ էին բոլորը, այն հատուկ նշելու կարիք չկար: 1102 թ. ծագատիկի պատմությունը հայտնի է և պահպանվել է Գրիգոր Վկայասերի ուղերձի շնորհիվ (ՏԵՍ *ՔՄ* 24, 2017, էջ 272-283): Հետաքրքիր է, որ Ա. Աբրահամյանը 1102-ի փոխարեն նշում է 1002 թ. (*Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրությունը*, էջ 203): Նա մեջբերում է Վ. Ա. Հակոբյան, *Մանր ժամանակագրություններ XIII-XVIII դդ.*, հ. I գրքից (էջ 25) «ՇԾ. (= 1001) թուին պատահումն զատկին» տողը, որտեղ իրականում խոսքը 552+550=1102 թ. մասին է:

առաջացած մեկ տարվա սխալը ուղղեց Հովհաննես Սարկավազը: Նորոգված տոմարը հնից տարբերվում էր ոչ միայն ավելորդ թիվը հաշիվներից հանելով, այլև վերադրի և գատկական լրումի ուղղումներով, որոնց շնորհիվ առաջիկայում սխալները չէին կրկնվի: Վերադրի փոփոխության մասին խոսելիս Հովհաննես Սարկավազը օգտագործում է «հին վերադիր» և «նոր վերադիր» արտահայտությունները: Նա հայտնում է, որ ինքը վերադիրը ավելացրել է երկուսով. «երկուցն, զոր յաւելումք ի վերադիրն յառաջին... ունել զվերադիրն մետասան, այլ ոչ ինն հանապազ»³⁵:

Քանի որ 19 տարիների գատկական լրումների ամսաթվերը փոխելը բոլոր եկեղեցիները պետք է ընդունեին հատուկ որոշումով, ինչպես արեց ԺԶ. դարում Հռոմի պապը, ապա Սարկավազը Լուսնի հաշիվների ճշգրտման հարցին մոտենում է ամենայն զգուշությամբ և պատասխանատվությամբ. «Զհանապազորդն Զատիկ... փոխեցաք լինել ԽԶ. (46)... քանզի... յայլ լրմունս Լուսնոյ... ունիմք ԽԵ. (45)... ոչ յանդգնութեամբ ինչ զայս իմանալով... երկու աւուրքք ի քանակութենէ Լուսնին ի բաց անկանին... ոչ անփոյթ առնեմք զանցանել...»³⁶:

Ինչպես ասվել է, ծոպատիկը հաճախակի հանդիպող երևույթ չէր, 532 տարիների ընթացքում այն երեք անգամ պատահում էր 95 տարի տարբերությամբ, մեկ անգամ էլ՝ 247: Այսինքն՝ մեկ սերնդի կյանքում այն միայն մեկ անգամ կարող էր պատահել:

Ուսումնասիրողները նշում են, որ եկեղեցին ուշագիր հետևում էր հարևան եկեղեցիների տարբեր կանոնների ճշգրիտ գործընթացին. «Հայ հին իրավունքի պատմության մեջ եկեղեցական կանոնները գրավում են կարևոր և ուրույն տեղ... Կանոնները անփոխարինելի աղբյուր են հանդիսանում ոչ միայն իրավագիտության պատմության համար, այլև նրանք շափազանց կարևոր են հայ վաղ ֆեոդալական հասարակության քաղաքական, տնտեսական, գաղափարական և մշակութային կյանքի համակողմանի ուսումնասիրության համար... Կանոնախմբերի հիմնական մասը ստեղծվել է սկսած Ե. դարից, հայկական պետականության անկումից հետո, երբ եկեղեցին բացի հոգևոր-կրոնական պաշտոններից, ստանձնեց նաև աշխարհիկ իշխանության որոշ պարտականություններ»³⁷:

Արարչության օրերից, տոմարի համար առանձնացվում էին երեքը. «Գիտելի է, զի երեք են սկիզբն արարչութեան աւուրցն. առաջին օրն սկիզբն է արարչութեան և չորրորդ օրն՝ սկիզբն Արեգականն և Լուսնի ընթացութեան, իսկ վեցերորդ օրն՝ սկիզբն արարչութեան Զատիկ և տարեմտի, ամաց և ժամա-

³⁵ Ա. Աբրահամյան, Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրությունը, էջ 249:

³⁶ Նույն տեղում, էջ 263:

³⁷ Ս. Արևշատյան, «Կանոնագիրք Հայոց», էջմիածին, № 3, 1966, էջ 51:

նակաց և դարուց կատարման: Զի և ի նմին աւուր մարդն ստեղծաւ... Անիծիւք փակեալ է, թէ որ առնէ Զատիկն ի ներքոյ հասարակածին և կամ ի հասարակածն, ընդ անիծիւք է, զի մի տարին երկու գատիկ լինի և երկրորդ տարւոյն Զատիկն խափանի... Յառնելն թուական ոչ ասեն կալ յարարչութեան առաջին աւուրն, այլ թէ կալ յԱդամայ հետէ, և Ադամ ի վեցերորդ օրն ստեղծաւ, յարարչութեան Զատիկն»³⁸:

Ավիկը ուշադիր է հետևում այդ հաշիվներին և զգուշացնում է. «Բայց զգուշ լերուք, թուի ինձ շատ տեղ շփոյթ ձգէ տոմարն»³⁹: Հայտնի էր, որ սխալի դեպքում «ի մին տարին Բ. (2) Զատիկ բերէ և զգալ տարւոյն Զատիկն խափանէ»⁴⁰:

Ծնագատիկի հարցը քննարկելուց առաջ Ավիկը մանրամասն ներկայացնում է Հայոց Մեծ թվականի հետ կապված հաշվարկները, բացատրում, որ 452 տարի շարունակ, այսինքն՝ երբ «գատիկն ի յԱհիկի ամիսն, ի Մարերի, ի Մարգաց, ի Հրոտից և յԱւելեաց լինէր», ամեն ինչ ճշգրիտ էր, «մինչ ի յայս խիստ ուղիղ էր հայոց տոմար... մինչ նաւասարդի Ա. (1) և Մարտի Ի. (20) եղև գարնանային հասարակ»⁴¹: Այնուհետև շարունակում է. «Աստ Բ. (2) շփոյթ անկաւ ի ներս. Ա. (1), որ գարնանամուտն յառաջ էր, եղև զկնի, և միւսն, որ Զատիկ լրման հանապազորդն Խ. (40), այլ ոչ գայր ուղիղ»⁴²:

Փաստորեն խախտվել էր Զատիկի հաշվարկի հիմնական պահանջը, այն է՝ կատարել Զատիկը գարնանային օրահավասարին հաջորդող առաջին լիալուսնից հետո:

Ավիկը հարգանքով հիշատակում է Հովհաննես Սարկավազի անունը և կատարած աշխատանքը. «Յոհաննէս վարդապետն ի Հաղբատոյ, որ Սարկավազ կոչի, զհանապազորդն սահմանեաց ԽԶ. (46) և արար մեկնութիւն տոմարի»⁴³: Սակայն Ավիկին զարմացնում է, թէ ինչու Սարկավազը բավարարվում է միայն երկրորդ ՇԼԲ.-ի հաշվարկների կարգավորմամբ, նաև հրահանգով, ըստ որի չի կարելի Զատիկը տոնել գարնանային օրահավասարից առաջ. «Այլ ոչ յիշեաց, թէ երբ հասանէ Զատիկն ի Քաղոց, ի յԱրաց, ի Մեհեկի և այլ յառաջ, այլ ուղիղ չի գայր: Այլ այսպէս է գրեր, թէ նզովեալ է այն, որ առնէ Զատիկ ի ներքոյ հասարակածին, նզովեալ է այն, որ առնէ Զատիկ ԻԳ. (23) աւուր Լուսնին, իբր թէ ի մէջ բաղարջակերացն լինի Զատիկ»⁴⁴:

³⁸ ՄՄ 1114, էջ 49ա-բ:

³⁹ ՄՄ 7104, էջ 215 բ:

⁴⁰ ՄՄ 74, էջ 357ա, ՄՄ 2017, էջ 52ա:

⁴¹ ՄՄ 7104, էջ 213ա:

⁴² Նույն տեղում:

⁴³ ՄՄ 7104, էջ 213բ:

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 213բ-214ա:

Ավիրը նշում է, որ ճիշտ կլիներ հաշվարկը կատարվեր բոլոր ամիսների համար, որոնց հետ կհամընկներ գարնանամուտը: Եւ եթէ տարօրինակ է թվում այդքան երկարաժամկետ գործնական հաշիվներ նախօրոք կատարելը. «Եւ թէ ասես Զատիկն յայն ամիսքն չի հասնիր, թէ աշխարհս շէն մնայ, փութով հասանէ»⁴⁵:

Նա ցավով է արձանագրում, որ «քեզ արինակ ծնազատիկն, որ յառաջ քանի հանապազորդն Խ. (40) էր և կիսակն չէր յաւելեալ, միշտ ի ԺԳ. (14) Լուսնի դիպէր, այլ այժմ ի ԺԸ. (18) աւուր Լուսնին և ի մէջ բաղարձակեացն»⁴⁶: Եւ եթէ գատկական լրումը լիալուսինը պատահում է «ի ԺԸ. (18) աւուր Լուսնին», իսկ «այժմ ի ԻԵ. (25), ԻԶ. (26) աւուր Լուսնին լինի Զատիկ... ինչպես ասես թէ ծնազատիկ է: Զի ոչ թէ բան զիրն հաստատէ, այլ իրն զբան հաստատէ»⁴⁷: Փաստորեն՝ տեղյակ է և ահագանգում է, որ Լուսնի լրումներն իր ժամանակ սխալ են հաշվում, և որ նրանք տեղի են ունենում գարնանային օրահավասարի օրվա ոչ ճիշտ հաշվարկի հետևանքով: Ուստի ծնազատիկի մասին խոսելն ավելորդ է:

Ընդգծենք, որ եթէ Հովհաննես Սարկավագի պատրաստած՝ երկրորդ 532-ամյա գատկացանկի ծնազատիկները նշված են ձեռագրերի 19-ամյակներում ճշգրիտ թվականներին, ապա Անանիա Շիրակացու ՇԼԲ.-ի դեպքում ծնազատիկների մասին նշումներ բացակայում են, քանի որ հրատարակության մեջ ՇԼԲ.-ն լրացված է ըստ մի թերի աղյուսակի:

Հուլյան տոմարով առաջնորդվող եկեղեցիները շարունակում էին հիշել ծնազատիկների պատմությունը՝ չնայած նրան, որ ԺԶ. դարում ընդունած Գրիգորյան տոմարով գատկական հաշվումներում պարզություն էր մտցվել: Այդ մասին է վկայում 1634 թ. ծնազատիկի պատմությունը:

Հայ տոմարագետները հիշեցնում և զգուշացնում էին, որ ՇԼԲ.-ի չորս տարիներին մեր և հարևանների գատկի հաշվարկում տարբերություն կա: Այսպես, ԺԸ. դարում հրատարակված «Բուն տոմար Հայոց» գրքի հեղինակը գրում է. «Ի մէջ 532 ամ շրջանին, այսինքն 18-ին, 113-ին, 208-ին, 455-ին պատահի Աւագ լրումն ի կիրակէ, որպէս գրեալ է, և նոքա Ա. (1) օր յետ բերեն զլրումն ի շաբաթի օրն, և միւս օրն, որ է կիրակէ, Զատիկ առնեն»⁴⁸: Նա կարծում է, որ կարելի է «վարիլ մերով հայկազեանս տօմարաւ, քանզի եթէ ըստ խրատու

⁴⁵ Նույն տեղում, էջ 214ա:

⁴⁶ Նույն տեղում:

⁴⁷ Նույն տեղում:

⁴⁸ Կիւրէղ Սեբաստեան, Բուն տօմար Հայոց, Կ. Պօլիս, 1760, էջ 19:

կանօնիցն, որք եղեալք են, բարւոք մտառմամբ ընթանաս մինչև ի վախճան աշխարհիս, ոչ սխալի և ոչ վերջանայ»⁴⁹:

Ավրիկի եզրակացությունը մեկն է՝ «Ապրիկար և եղեռնագործ Ավրիկս սակս ծռազատկին ուշիմ միտ, այլ Յունաց ազգին ծռազատիկ չի հանդիպիր»⁵⁰: Այսինքն՝ եթե կուտակված սխալների պատճառով հնարավոր չէր ճշգրիտ հաշվարկ կատարել, ինչպես դա արել են ԺԶ. դարում կաթոլիկական երկրներում, ապա մեր և հունական եկեղեցու Զատիկների միջև տարբերությունը՝ ծռազատիկը հաշվելու համար պետք է ունենալ հատուկ գիտելիքներ:

Հնարավոր է, Ավրիկը տեղյակ էր ԺԶ. դարի Գրիգոր պապի կատարած ուղղումի մասին, բայց իրավասու չէր հետևել այդ որոշմանը⁵¹: Պարզապես սեփական դիտարկումները նրան բերել էին եզրակացության, որ գարնանային օրհավասարի օրը ճշտելու հարցում սխալներ են կուտակված, որի հետևանքով հայոց տոմարի հաշվարկներում խախտումներ կան և ծռազատիկների մասին խոսել հնարավոր չէ:

Ավրիկի «Սակս ծռազատկին» մեկնությունը պարունակող հինգ ձեռագրերից միայն մեկն է գրվել Լիմոմ, որտեղ ստեղծագործել է Ավրիկը: Ձեռագրերն են.

1. ՄՄ 2018, 1621 թ., գրվել է Իլովում (Լվով): Բովանդակությունն է՝ Արիստորոտել, Սամվել Անեցի, Հակոբ Ղրիմեցի, Ասար Սեբաստացի, Ավրիկ:

2. ՄՄ 7104, 1621 թ., գրվել է Գետաթաղում: Բովանդակությունն է՝ Գրիգոր Նարեկացի, Ներսես Շնորհալի, «Պատճէն տումարի», Սամվել Անեցի, Ավրիկ:

3. ՄՄ 1971, 1632 թ., Լիմ: Բովանդակությունն է՝ Եվսեբիոս, Անդրէաս, Հովհաննես Սարկավազ, Ավրիկ:

4. ՄՄ 2180, 1644 թ., տեղն անհայտ: Բովանդակությունն է՝ Եվսեբիոս, Անանիա Շիրակացի, Հովհաննես Սարկավազ, Գրիգոր Տաթևացի, Բարթուղիմէոս Մարաղացի, Հակոբ Ղրիմեցի, Ավրիկ:

5. ՄՄ 2762, ԺԸ. դ., տեղն անհայտ: Բովանդակությունն է՝ Եվսեբիոս, Անանիա Շիրակացի, Հովհաննես Սարկավազ, Ավրիկ:

Ինչպես տեսնում ենք, Ավրիկի աշխատության հինգ օրինակներից երկուսը գրվել են հերթական ծռազատիկից (1634 թ.) 13 տարի առաջ՝ 1621 թ., մեկը՝

⁴⁹ Նույն տեղում, էջ 18:

⁵⁰ ՄՄ 1971, էջ 118բ:

⁵¹ Նույնիսկ պապի հրամանագրի դեպքում անհամաձայնություններ եղան: Այսպես, հայտնի է «տոմարական անկարգություններ» երևույթը Ռիգայում 1584-1589 թթ.: Հրամանագիրը ընկալվել էր բողոքականների կողմից իբրև տեղի բյուրգերների իրավունքների խախտում և հավատի գործերին անթույլատրելի միջամտություն: Այդ շարժումը այնքան զորեղ էր, որ ստիպված եղան այն կանգնեցնել լեհական-լատվիական զորքերի օգնությամբ (История Латвийской ССР, т. 1, Рига, 1951, сс. 186-190):

երկու տարի առաջ, 1632 թ., մյուս երկուսը ծնազատիկից շատ հետո: Այսինքն՝ այդ աշխատանքը ուսումնասիրելը կարևոր էր ոչ միայն առաջիկա ծնազատիկի հետ կապված հնարավոր խառնաշփոթը կանխելու, այլև հետագայում հնարավոր սխալներից խուսափելու համար:

1634 թ. ծնազատիկից 95 տարի հետո սպասվում էին հաջորդ՝ 1729 թ. զատիկի հետ կապված տարաձայնությունները. «Ծնազատիկի տարբերությունը 1729-ին ալ տեղի պիտի ունենար և կանուխէն սկսան Հայերուն եւ Յոյներուն բանակութիւնները, որոնք նորէն ձախող արկածներ գուշակել կու տային... Քրիգոր առաջարկեց կանուխէն կերպ մը մտածել, որ Հայերուն և Յոյներուն շփումները արգելուին զատիկին առթիւ, եւ այս նպատակով յարմար դատեց, որ Յոյներուն զատիկին Հայեր, եւ Հայերուն զատիկին Յոյներ Ս. Յարութեան տաճարը մտնելէ արգելուին»⁵²:

Արդյունքում անկարգություններից խուսափեցին⁵³:

Իսկ Մ. Չամչանցն այլ տեղեկություն ունի, ինչի մասին գրում է Ա. Տէր-Հովհաննիսյանը. «Իսկ Հ. Մ. Չամչեան այլով իմն եղանակաւ աւանդէ զայն պատմութիւն խոտորման Զատիկի»⁵⁴:

Իրոք, ինչպես Մ. Չամչանցն է գրում. «Ի յոխորտալ ի վերայ միմեանց՝ միեցան ի բանս զկծանաց և ի հանդիպիլ միմեանց թշնամանէին զիրեարս և սպառնային առնուլ վրէժս... Ի հասանել տօնի զատիկին՝ եղեն մեծամեծ աղմուկք յճրուսաղէմ, և սպանած երկու ոգիք ի հայոց և երկու ևս ի յունաց, յորմէ առաւել ևս բորբոքեցան երկու ազգք ընդդէմ միմեանց... ի նմին իսկ ամի եղև հրայրեացք սաստիկ՝ ի Կոստանդնուպօլիս, և այրեցան երկոտասան եկեղեցիք յունաց և մի ևս եկեղեցի հայոց»⁵⁵:

1729 թ.-ից 95 տարի անց սպասվում էր հերթական՝ 1824 թ. ծնազատիկը: Այդ մասին Մ. Օրմանյանը գրում է. «Ծնազատիկները..., որոնք մինչև իսկ սպանությունաց եւ արինահեղությունաց առիթ տուած են... վերջին ծնազատիկը 1729-ին հանդիպած էր, եւ 95 տարիներու հեռաւորութեամբ ծնազատիկը պիտի նորոգուէր 1824-ին, եւ ամէն ոք գրաւուած էր նոր շփոթներու երկիւղէն, եւ վախ կար, որ ապրիլ 6 եւ 13 օրերը դժպհի եղելութեանց թատր դառնային մեծ կեղրոններուն մէջ: Վտանգին առջեւ առնելու ջանքերը կանուխէն սկսան, բայց մէկ եղանակ միայն կար զայն փարատելու՝ Հայոց համակերպիլը: Զի ենթադրելի իսկ չէր, որ ամբողջ որթողոքսութիւնը Յոյներով եւ Ռուսներով,

⁵² Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, հ. 2, 2001, էջ 3313:

⁵³ Ա. Տէր Յովհաննէսեան, Ժամանակագրական Պատմութիւն Ս. Երուսաղէմի, Երուսաղէմ, հ. Բ., 1890, 23:

⁵⁴ Նույն տեղում, էջ 25:

⁵⁵ Մ. Չամչեանց, հ. Գ, էջ 804:

Ռուսներով եւ Սլաւներով հրաժարէր իր տոմարէն... 1824 յունուար 26-ին Առաջաւորաց Բարեկենդան հաշուեցաւ փոխանակ փետրվար 2-ին թողլու, եւ ապրիլ 6-ին ալ Չատիկ տօնուեցաւ Յունաց եւ Ռուսաց հետ, ինչպէս սովորաբար կը տօնուէր, եւ ծնազատիկի ոչ խօսքն եղաւ եւ ոչ խնդիր յուզուեցաւ: Անկէ ետքը... այեւս ծնազատիկի անունն իսկ մոռացութեան մատնուեցաւ... Գայթակղութիւնը մեծ պիտի ըլլար, եթէ Ռուսներուն դիմող եւ ապաւինող Հայերը տարբեր օրով Չատիկ տօնէին»⁵⁶:

Ավիկի հինգ ձեռագրերի համեմատությունը ներկայացրել ենք հետեւյալ կերպ.

Ա. — ՄՄ 7104, էջ 211ա-216ա,

Բ. — ՄՄ 2018, էջ 414բ-415բ,

Գ. — ՄՄ 2080, էջ 468բ-471ա,

Դ. — ՄՄ 1971, էջ 118բ-119ա,

Ե. — ՄՄ 2762, էջ 42բ-45բ:

ՄՄ 1971, էջ 118բ, ՄՄ 2180, էջ 468բ, ՄՄ 2762, էջ 42բ-ում պահպանվել է Ավիկի հիշատակարանը. «Ապիկար և եղեռնագործ Աւիկա Սակս ծնազատկին, որ զայս քանի բանս գրեցի: Ով, հանդիպողք, ուշիմ միտ, այլ Յունաց ազգին ծնազատիկ չի հանդիպիր»:

⁵⁶ Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, հ. Գ, էջ 4115-4117:

[ՍԱԿՍ ԾՌԱԶԱՏԿԻՆ]

(Բնագիր)

Ով, երկայնամիտ բազմաշնորհ ամենակեցոյց պարգևատու առատ ողորմութեան, խնդրեմ և հայցեմ ի քէն, մարդասէ՛ր, մի՛ արգելցես զշնորհս ամենազար¹ տերութեանդ ի յեղկելի և ի թարմատար, տգէտ և ի տկար, եղեռնագործ, կրկնամեռ անպիտանէս²:

Յորժամ³ եղաւ թվական Հայոց, թվական հռոմայեցոյց⁴, որ էր⁵ ժԶ. ԹԺ. երեակ: Եւ յորժամ ասեն Հայոց թվական⁶ Ա, Հռոմայեցոյցն⁷ եղև⁸ ՅԵ. և յունվարի ամսամուտ, որ է կաղանդն, յԱրաց ամիսն⁹:

Յունվարի Զ. և յԱրաց Լ. եղև ջրարհնէք¹⁰, Փետրվար ԺԴ., Արեգի Թ. տեառնընդառաջն, Մարտի Ի., Ահկի ԺԳ. գարնանային¹¹ հասարակն, հայոց վերադիրն Գ., հռոմայեցոյց Բ., որ ի բազմապատկելն հայոցն ասէր հանապազ Ը. թիւ ի բաց ե՛րթ, որ Ա. ժԱ. լինի, Ը. երթայ ի ժԱ.էն, Գ. կու մնայ, որ է առաջին ամի վերադիրն:

Իսկ հռոմայեցոյցն ի բազմապատկելն ասէ Թ. թիւ հանապազ ի բաց ե՛րթ, որ Ա. ժԱ. լինի, Թ. երթայ ի ժԱ.էն¹², մնայ Բ., որ է առաջին ամի վերադիրն, իսկ Է. երեակն հայոց Դ.:

Բայց հռոմայեցոյցն¹³ թվական¹⁴, որ եղաւ, Է. երեակն Ա. էր: Այլ հայոց թվականի ամին Գ. էր Է. երեակն հռոմոցն¹⁵:

Հայոց թվական որ եղաւ, տանուտեր Աղեղնաւորն էր, և լրումն Զատկին Մարերի է. էր և Ապրիլի¹⁶ ժԳ., պատկեր արն¹⁷ կիրակի: Բայց հանապազորդ¹⁸ Զատկին Խ. էր, զի կիսակն Ահկի ամսոյն¹⁹ Դ. էր և Մարերի ամսոյն²⁰ Դ. ու կէս:

¹ Ե ամենազօր

² Գ անտի

³ Գ որժամ

⁴ Ա հռոմայեցոց .յդ. էր, Բ Հռոմայեցոցն, ԴԵ էր Հռոմայեցոցն

⁵ ԳԴ է

⁶ Ե թուական

⁷ Ե Հռոմայեցոցն

⁸ ԳԵ > եղև

⁹ ԱԳԴԵ ամիս ԻԵ. եմուտ

¹⁰ Ե ջրօրհնէք

¹¹ Բ գարնանային

¹² ԳԴԵ ժԱ. էն

¹³ Դ հռոմոցն

¹⁴ Ե թուական

¹⁵ Բ հռոմայոցն

¹⁶ Բ ապրիլի Ե ապրիլի

¹⁷ ԲԳԴԵ օրն

¹⁸ Ե հանապազորք

¹⁹ ԳԴԵ ամսոյ

²⁰ ԳԵ ամսոյ

Լրումն Ջատկի այսպէս առնէին՝ կա՛լ հանապազ Խ., զվերադիրն ի բաց ե՛րթ, որ մնայ, լրումն է Ջատկի, ի Խ.էն Գ. գնաց, մնայ Լէ., Լ. տո՛ւր Ահկի ամսոյն, որ հասարակածն յԱհկի ամսոյն²¹ ԺԳ էր, է. Մարերի լրումն է²² Ջատկի, աւրագիւտ²³ արա՛, կա՛լ զաւուրս ամսոյն Մարերոյ է.²⁴ Եւթներեկն²⁵ Դ., կրկնակն²⁶ Դ., եղև ժե., և²⁷ ե՛րթ է., է.²⁸ ԺԴ. գնաց, մնաց Ա., որ է կիրակի²⁹: Մարերի է. տո՛ւր ի³⁰ միւս կիրակին, լինի ժԴ. ի Մարերի³¹ Ջատկի: Ապրիլ ԺԳ. լրումն է, օրագիւտ³² արա՛³³ Ապրիլ³⁴ ԺԳ., կրկին զԺԹ., է.երեակն Դ., ԻԲ., ԻԱ. գնաց, մնաց Ա., որ է կիրակի³⁵, Ապրիլ. ԺԳ.³⁶ օրն կիրակի, տո՛ւր ի միւս կիրակին³⁷, լինի Ի. ապրիլի Ջատկի³⁸, է. ի վերայ ած, Դ. ամիսն³⁹ տո՛ւր, Վարդավառ է: Ապրիլ Ա., Մայիս Բ., Յունիս Գ., Յուլիս Իէ. ամիսն տուր՝ Վարդավառ է, Ը. ած ի վերայ Մարերոյ ԺԴ.ին⁴⁰, ի⁴¹ Դ. ամիսն տո՛ւր, Վարդավառ է: Մարերի Ա., Մարգաց Բ., Հրոտից Գ., Աւելեաց Դ., Ը. ու⁴² ԺԴ., լինի ԻԲ., Ե. օրն⁴³ տո՛ւր⁴⁴ Աւելեաց, Ժէ. նաւասարդի եղև⁴⁵: Տե՛ս, որ Յուլիս Իէ. և⁴⁶ նաւասարդի Ժէ. Վարդավառ է:

²¹ ԳԴե ամսոյ

²² ԳԴե > է

²³ Բե օրագիւտ

²⁴ Ե > է

²⁵ Ե եօթներեկն

²⁶ Դե կրկնակ

²⁷ Գ > և

²⁸ ԳԴե + է, է երթ, որ մնայ, Ջատկի է, է գնաց

²⁹ ԳԴե + մարերի կիրակի

³⁰ ԳԴե > ի

³¹ ԳԴե Ջատկի է ի մարերի ԺԴ] ի մարերի Ջատկի

³² Ա.Բ աւրագիւտ

³³ ԳԴե > աւրագիւտ արա

³⁴ ԳԴե > ապրիլ... մնաց Ա

³⁵ Գ > որ է կիրակի

³⁶ Դ > որ է ... ապրիլ ԺԳ

³⁷ Դ > որ է... ի միւս կիրակին

³⁸ ԳԴ + Ջատկի է

³⁹ ԳԴե ամիս

⁴⁰ ԳԴե ԺԴ] ԺԴ ին

⁴¹ ԳԴե > ի

⁴² ԳԴե > ու

⁴³ ԳԴե օր

⁴⁴ ԳԴե > տուր

⁴⁵ Գ և] եղև

⁴⁶ Ե > և

Եւ նաւասարդի ամիսն հայոց տարեմուտ⁴⁷ է և սկիզբն ամսոց: Որ յամէն Գ. նաւակատիս⁴⁸ օր ետկոյս գայ, որ ի ՃԻ. տարին ամիսն մի ի միւս ամսոյ տեղն գայ, ՆԾԲ. տարի երեկ, նաւասարդի ամիսն հասաւ ի Մարտ ամսոյ ի Ի. ի միւս ամին, որ թվական⁴⁹ հայոց ՆԾԳ. էր և հռոմոցն⁵⁰ ՉԾԷ. էր մեծ թվական, նաւասարդի Ա. և Մարտի Ի. եղև գարնանային հասարակն, մինչ յայս ամս խիստ ուղիղ էր հայոց տոմար, բայց աստ Բ. շփոյթ⁵¹ անկաւ ի ներս. Ա. որ գարնանամուտն յառաջ էր, եղև զկնի, և միւսն որ Զատիկի լրման հանապազորդն է. էր, այլ ոչ գայր ուղիղ: Զի մինչ յայս է. կալնէին⁵² Զատիկն ի յԱհի ամիսն, ի Մարերի, ի Մարգաց, ի Հրոտից և յԱւելեաց լինէր Զատիկն: Յորժամ Զատիկի լրումն առնէին, է. կալնէին, զվերադիրն ի բաց հանէին, այս ամսոց կիսակն զլրման աւրն⁵³ յայտնի ցուցանէին: Յորժամ ի նաւասարդի եմուտ Զատիկն, նաւասարդի⁵⁴ կիսակ չունէր, երբ է. կալնէին⁵⁵, զվերադիրն ի բաց հանէին⁵⁶ ի Ժ. աւուր⁵⁷ Լուսնին հանդիպէր և ոչ ի ԺԵ. կամ ի⁵⁸ ԺԶ. Լուսնին:

Յոհաննես⁵⁹ վարդապետն ի⁶⁰ Հաղբատոյ⁶¹, որ Սարկաւագ կոչի, զհանապազորդն սահմանեաց էԶ. և արար մեկնութիւն տոմարի և այլ ոչ յիշեաց, թէ երբ հասանէ Զատիկն ի Քաղոց, ի յԱրաց, ի Մեհեկի և այլ յառաջ այլ ուղիղ չի գայր: Այլ այսպէս է գրեր, թէ գրեալ է նզովեալ է այն, որ առնէ Զատիկ ի⁶² ներքոյ հասարակածին, նզովեալ է այն, որ առնէ Զատիկ ի ԴԺ. ան Լուսնին ընդ տիրասպան ազգին: Եւ նզովեալ է այն, որ առնէ Զատիկ⁶³ ԻԳ. աւուր⁶⁴ Լուսնին⁶⁵, իբր թէ ի⁶⁶ մէջ բաղարճակերացն⁶⁷ կու լինի⁶⁸ Զատիկն: Բայց այժմ ի ԻԵ.,

⁴⁷ ԳԳԵ տարեմուտն

⁴⁸ ԲԳԳԵ տարի] նաւակատիս

⁴⁹ ԲԵ թուական

⁵⁰ Բ հռոմայոցոցն

⁵¹ ԲԳԵ շփոթ

⁵² ԳԵ կալնեն

⁵³ ԲԳԳԵ օրն

⁵⁴ Գ նաւասարդ

⁵⁵ ԳԳԵ կալնեն

⁵⁶ ԳԳԵ հանեն

⁵⁷ Ե օր

⁵⁸ ԲԳ > ի

⁵⁹ Ե Յովհաննէս

⁶⁰ Գ > ի

⁶¹ Գ Հաղբատոյ

⁶² ԳԳԵ > ի

⁶³ Ե > Զատիկ

⁶⁴ Ե օր

⁶⁵ ԳԳ + Զատիկ

⁶⁶ Գ > ի

⁶⁷ Բ բաղարճակերացն, ԳԳ բաղարճակերաց, Ե բաղարճակերաց

⁶⁸ Ա լինի] կու լինի

ԻՉ. աւուր Լուսնին լինի Չատիկ: Եւ երբ Չատիկն հասանէ յԱրեգի, յԱհիի, Մարե-
րի, Մարգաց և⁶⁹ Հրոտից քանի աւուր Լուսնին պիտի Չատիկ լինի: Եւ թէ ասէն
Չատիկն յայն ամիսքն չի հասնիր, թէ աշխարհս շէն մնայ, փութով հասանէ:

Դարձեալ քեզ օրինակ ծռագատիկն, որ յառաջ, քանի հանապազորդն Խ.
էր, և կիսակն չէր յաւելեալ, միշտ ի ԺԴ. Լուսնի դիպէր: Այլ այժմ ի ԺԶ. աւուր
Լուսնին և ի մէջ բաղարձակերացն⁷⁰ ինչպէս ասէս թէ ծռագատիկ է, զի ոչ թէ
բան զիրն հաստատէ, այլ իրն զբան⁷¹ հաստատէ: Եւ թէ ոք ասէ, թէ հայոց
ամիսքն շարժական են, այլ հոռոմոցն⁷² անշարժք են, առ այս ասելի է, թէ
ճիշտ⁷³ անշարժ են: Բայց Լուսնին հետ⁷⁴ հայոց ամսոցն կապակցեալ է, որ յա-
մէն Դ. ամ Ա. ար⁷⁵ յետկոյս⁷⁶ գայ հայոց ամիսքն և ծնունդ, Լուսնին լրումն,
աւուրք Լուսնին և զրոպէն⁷⁷ Լուսնին⁷⁸ ամբողջ մնայ, որ այլ ազգի ամսով⁷⁹ այն-
պէս ուղիղ ոչ գայ, որպէս հայոց ամսով: Բայց յամէն Դ. ամ Ա. ար⁸⁰ աւելի լի-
նի, զայն օրն⁸¹ ի փետրվար ամիսն⁸² դնեն, որ Մարտ⁸³ անշարժ մնայ, այլ ամէն
աւուր⁸⁴ Ժ. մասն ու կէս աւել է, քան⁸⁵ զԻԴ. ժամ աւուր, որ Ժ. մասն զԵ.⁸⁶ ար
աւելեացն շինէ⁸⁷ ու կէս մասունքն ի Դ. ամն զօր նահանջին շինէ⁸⁸: Այն նահան-
ջի աւուր մասունքն ոչ ի վերագիրն և ոչ ի⁸⁹ ԹԺ. երեկն կերեալ, քանի որ հոռո-
մոցն⁹⁰ ամսովն ծնունդ Լուսնին⁹¹ առնես⁹² Բ. աւուր, քան զհայոց յետոյ կու լինի:

⁶⁹ ԴԵ > և

⁷⁰ ԳԵ > ի բաղարձակերացն

⁷¹ Բ զբանն

⁷² Բ հոռոմացոցն

⁷³ ԲԵ նշմարիս

⁷⁴ Բ > հետ

⁷⁵ ԲԵ օր

⁷⁶ Ե > կոյս

⁷⁷ ԳԴԵ զառաքն և զրոպէն

⁷⁸ ԳԴ > Լուսնին

⁷⁹ Գ ամիսով

⁸⁰ ԲԵ օր

⁸¹ Դ արն

⁸² ԳԴԵ ամիս

⁸³ ԲԵ մարտն

⁸⁴ Ե օր

⁸⁵ ԳԴԵ > քան... Ժ մասն

⁸⁶ Բ + ուր զԵ

⁸⁷ ԳԴԵ շինեն

⁸⁸ ԲԴԵ շինեն

⁸⁹ Դ > ի

⁹⁰ Բ հոռոմայոցն, ԳԴ հոռոմոց

⁹¹ ԳԴԵ > Լուսնին

⁹² Գ առնէր

Եւ դեկտեմբերի ելքն Բ. աւուրք Լուսին⁹³ յաւելի⁹⁴ կու լինի, քան զվերահիրն: Եւ թէ ասէ ոք, թէ միշտ այսպէս եղեալ է, արա՛յ աւուրք Լուսնի թվականի⁹⁵ առաջի ամն, որ վերոյ գրեցաւ⁹⁶, թէ Մարերի է. լրումն⁹⁷ Զատիկի է, աւուրք ամսոյն է⁹⁸ վերադիրն⁹⁹ Գ. եղև, Ժ. կիսական Դ. ու կէս եղև աւուրք Լուսնի ԺԴ. ու կէս:

Ապրիլ¹⁰⁰ ԺԳ. էր լրում¹⁰¹ Զատիկի, ապրիլ ԺԳ. վերադիրն Բ. եղև ԺԵ. Ա. ու կէս, կիսական եղև ԺԶ. ու կէս, տե՛ս, որ Բ. աւուր պակաս է, բայց այժմ Բ. աւուր յաւել է, նոյնպէս ամէն ամաց կարգաւ արասցես: Երբ հայոց թվական¹⁰² եղև ԶԿԵ., Նաւասարդի¹⁰³ և Յունվար¹⁰⁴ զոյգ Ա. ար¹⁰⁵ տարեմուտ եղև յունվար Զ. ջրաւրհնէք¹⁰⁶: Դ. ամ այսպէս եղև, բայց չորրորդի¹⁰⁷ ամն¹⁰⁸, որ է նահանջ¹⁰⁹, որ թվական¹¹⁰ հայոց ԶԿԸ. էր, ի դեկտեմբեր ԼԱ. Նաւասարդի եղև տարեմուտ, Ա. տարին Բ. անգամ Բ. շփոյթ¹¹¹ յայն տեղն անկաւ ի տոմարն¹¹²: Ա. որ աւելի թիւն անկաւ ի թվական¹¹³ և միւսն որ զնահանջի ամն արար առաջին ամ¹¹⁴:

Բայց զգոյշ¹¹⁵ լերո՛ւք, թուի ինձ շատ տեղ շփոյթ¹¹⁶ ձգէ ի տոմարն¹¹⁷: Մեղայ Աստուծոյ Ռ. բիւր անգամ, որ տգէտ եմ¹¹⁸:

⁹³ ԳԵ Լուսնին

⁹⁴ ԴԵ աւելի

⁹⁵ Ե թուականի

⁹⁶ Գ վերագոյացաւ Ե վերոյ գոյացաւ] վերոյ գրեցաւ

⁹⁷ Դ լրում

⁹⁸ ԳԴԵ > է

⁹⁹ ԴԵ վերադիր

¹⁰⁰ ԳԵ ԺԵ ապրիլ] ապրիլ

¹⁰¹ Դ նոյնպէս կարգաւ զամէն ամսոյ արասցես] լրում Զատիկի... կիսական եղև ԺԶ... Բ աւուր յաւել է

¹⁰² Բ թվականն, Ե թուական

¹⁰³ Գ + Ա

¹⁰⁴ ԴԵ + Ա

¹⁰⁵ ԲԵ or

¹⁰⁶ Բ ջրաւրհնէք, ԲԴ, Ե ջրօրհնէք

¹⁰⁷ Ե չորրորդին

¹⁰⁸ ԳԵ > ամն

¹⁰⁹ Դ յունվար, Ե յունվարի Ա.

¹¹⁰ ԲԵ թուական

¹¹¹ Ե շփոթ

¹¹² Դ տոմարն

¹¹³ Ե թուական

¹¹⁴ Դ ամն

¹¹⁵ Ե զգուշ

¹¹⁶ Ե շփոթ

¹¹⁷ ԲԴ տոմարն

¹¹⁸ ԳԴԵ > ու տգէտ եմ

Դարձեալ տոմարի պատճէն¹¹⁹ ասէ, թէ ձմռան եղանակն ՂԲ. է, բայց ի նահանջի ամին ՂԳ. լինի, զայն աւելի աւուր ժ. մասն ու կէս կու խնդրեմ ու չեմ իմանայր¹²⁰, թուի թէ այս մասունքս զԼուսին առաջ տանին¹²¹: Եւ Մարտի¹²² Ի. հասարակ տունջեան և գիշերոյ: Եւ թէ այժմուս քննես, ի ժԱ. լինի հասարակն և ոչ ի Ի., նոյնպէս և դարձ Արեգական և ամենայն եղանակք այնպէս:

Այլ ոչ թէ¹²³ զառաջին սուրբ հարքն¹²⁴ ասեմ¹²⁵, թէ չիմացան, քաւ և մի՛ լիցի, բայց զամենայն ճիշտ¹²⁶ և ստոյգ գրեցին ի շնորհաց Հոգւոյն¹²⁷ Սրբոյ լի¹²⁸ և¹²⁹ անթերի: Բայց այժմ յամսոցդ և ի մասանցդ¹³⁰ եղև, որպէս և գրեցաւ:

ДЖУЛИЕТТА ЭЙНАТЯН

ПАСХА И “КРИВАЯ ПАСХА” (3). СОЧИНЕНИЕ КАЛЕНДАРОВОЕДА XVII В. АВИКА “О КРИВОЙ ПАСХЕ”

Ключевые слова: подсчеты, накопившиеся отклонения, Луна, пасха, равноденствие, третий 532-летний пасхальный период, монастырь Лим.

В средние века разногласия различного характера между армянской и соседними церквями иногда переходили в прямое противостояние. Одним из поводов для этого является установление даты пасхи, так как четыре раза за 532 лет (552-1084 гг.) армянская церковь этот праздник отмечала на неделю позже других церквей (“кривая пасха”). В нашей первой статье, посвященной данной проблеме, представлена история “кривой пасхи” в 570, 665, 760, 1007 гг. (*Эчмиадзин*, 2017, № 4, сс. 122-134), во второй статье – соответственно в 1102, 1197, 1292, 1539 гг. (*Вестник Матенадарана*, № 24, 2017, сс. 261-284).

В настоящей статье речь о “кривой пасхе” в 1634, 1729, 1824 гг., когда расчеты пасхи отклонялись от точной даты из-за неправиль-

¹¹⁹ ԳԳԵ պանկն

¹²⁰ Թմանար

¹²¹ ԳԳԵ > քուի...տանին

¹²² ԲԳԵ մարտ

¹²³ ԳԵ > ԹԷ

¹²⁴ Բ հայրքն

¹²⁵ Ե ստեմ] ասեմ

¹²⁶ Ե ճշմարիտ

¹²⁷ Բ հոգուն, Գ հոգոյն

¹²⁸ ԳԵ > լի և

¹²⁹ Դ > և

¹³⁰ Ե > յամսոցդ և ի մասանցդ ԳԳ > ի մասանցդ

ных наблюдений возраста луны в дни весеннего равноденствия. Об этом пишет календаровед XVII века Авик.

Критический текст ранее не изданного труда Авика составлен нами на основе пяти рукописей Матенадарана.

JULIETTA EINATYAN

EASTER AND “ERRONEOUS EASTER” (3). ON *ERRONEOUS EASTER* BY CALENDAR EXPERT AVIK, 17TH CENTURY

Keywords: calculation, accumulated errors, Moon, Easter, equinox, third Paschal 532-year cycle, Lim monastery.

In the Middle Ages, various disagreements between the Armenian and neighbouring churches sometimes turned into direct confrontation. One of the reasons for this was determining the date of Easter, since four times in 532 years (552-1084) the Armenian Church celebrated the feast one week later than the other churches (“erroneous Easter”). The author’s first article dedicated to this problem presents the history of the “erroneous Easters” of 570, 665, 760, and 1007 (*Ejmiadzin*, 2017, № 4, pp. 122-134), while the second one, those of 1102, 1197, 1292, and 1539 respectively (*Bulletin of Matenadaran*, № 24, 2017, pp. 261-284).

The present article focuses on the “erroneous Easters” of 1634, 1729, and 1824, when Easter calculations deviated from the correct date as a result of inaccurate observations of the Moon during the vernal equinox. This is the topic of the calendric work by Avik (17th century).

The critical text of Avik’s never-before-published treatise is based on five manuscripts kept in Matenadaran.